

आस्तिक

साने गुरुजी

रिया पब्लिकेशन्स्

आस्तिक : साने गुरुजी

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
२५०, ब-३०, शीतल बंगला,
नागाळा पार्क, कोल्हापूर.
मोबा. : ९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

ॐकार मुद्रणालय, कोल्हापूर.

आवृत्ती

१५ ऑगस्ट, २०११

किंमत

रुपये २१०/-

आस्तिक

© सदर पुस्तकातील मजकुराचा हक्क मुक्त आहे; परंतु या पुस्तकातील मांडणी, मुखपृष्ठ किंवा एकंदरीत रचना यांची नक्कल करता येणार नाही, तसेच ट्रेसिंग किंवा निगेटिव्हच्या साहाय्याने छापताही येणार नाही. तसे आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल, याची नोंद घ्यावी.

प्रस्तावना

१९३३ मध्ये नाशिकच्या तुरुंगात असताना जनमेयाचे सर्पसत्र व आस्तिक ऋषी यांच्यासंबंधीच्या पौराणिक कथानकावर उभारलेली एक गोष्ट मी लिहिली होती. तीच आज प्रसिद्ध होत आहे. हे सर्पसत्र म्हणजे जनमेजयाने आरंभलेले नागजातीचे उच्चाटन होय, असे इतिहासवेत्ते म्हणतात. हे नागांचे हवन महर्षी आस्तिक यांनी थांबवले. आर्य व नाग यांच्या संस्कृतीचे ऐक्य त्यांनी निर्मिले. शेषशायी विष्णू हे दैवत नाग व आर्य यांच्या संमिश्र संस्कृतीचे प्रतीक आहे, असे मला वाटते. नागपंचमीचा सण हा असाच निर्मिला असावा. या सुपीक, समृद्ध व विशाल भरतभूमीत शेकडो जातिजमाती बाहेरून येणार, नाना धर्म व संस्कृती येणार. त्या सर्वांना जवळ घेऊन हा प्रिय भारत देश एक विशाल अशी संमिश्र व मनोहर संस्कृती निर्मिल असे जणू आस्तिकांसारख्यास दिसले असावे. त्यांच्या दिव्य दृष्टीस जे दिसत होते त्याचाच आरंभ त्यांनी आपल्या प्रयत्नांनी केला. त्या पहिल्या प्रयत्नाचे फळ म्हणजेच आर्य व नाग यांचे ऐक्य.

महर्षी आस्तिक यांचे नावही मोठे अर्थपूर्ण वाटते. मनुष्यातील सत्प्रवृत्तीवर विश्वास ठेवून मानवी जीवनाचा सर्वांगीण विकास करावयास जे झटतात तेच खरोखर आस्तिक. असे आस्तिक हेच मानवी समाजाची आशा होत. आज अशांची नितांत आवश्यकता आहे.

मी या गोष्टीत जे काही लिहिले आहे ते नव्याने लिहित आहे असे नाही. माझ्या सर्वच पुस्तकातून हे विचार आहेत. 'श्यामची आई' हे पुस्तक वाचणारे एक गृहस्थ म्हणले, 'श्यामची आई' हे पुस्तक लिहिणाऱ्यानेच सोन्यामारुती हे पुस्तक लिहावे हे आश्चर्य आहे.' मी म्हटले, "श्यामची आई त्यांना समजली नाही.

सोन्यामारुतीत आहे तेच श्यामच्या आईतही आहे.” पुस्तकांची नावे निराळी, आतील पात्रांची नावे निराळी, थोडे फार प्रसंग निराळे, परंतु हेच विचार, त्याच भावना. मी निराळे देणार तरी काय?

“अंतरीचे धांवे स्वभावें बाहेरी”

मनात जे असते तेच प्रकट होणार. झाडांना दरवर्षी नवीन नवीन पालवी फुटते, ती का त्यांच्या पूर्वीच्या पालवीपेक्षा निराळी असते? तशीच असते. तरीही ती आपण कौतुकाने पाहतो व आनंदतो. तसेच माझे. तीच विचारांची व भावनांची पालवी सर्वत्र दिसणार.

हा प्रिय भारत देश सर्व धर्मांच्या व संस्कृतीच्या मानवास एकत्र प्रेमाने नांदवून दाखवील अशी मला आशा आहे. माझ्या लहान जीवनात हे स्वप्न मी रात्रंदिवस मनात खेळवीत असतो. ही महान कल्पना हाच माझा अपार आनंद. अशा हिंदुस्थानचे मनोहर चित्र माझ्या डोळ्यांसमोर नाचत असते. कितीही परिस्थिती बिकट वाटली, हिंदू-मुसलमान यांचे ऐक्य म्हणजे मृगजळ असेही निराशेने वाटले, तरी ती नास्तिकता पुन्हा दूर होते. मी मनाला म्हणत असतो, “जितकी अमावास्या जवळ, तितकीच चंद्रकोरही जवळ.”

आस्तिकांचा तो प्रयोग या देशात एके दिवशी परिपूर्ण होईल. त्यासाठीच हा प्राचीन देश जगला आहे, अशी माझी श्रद्धा आहे.

- साने गुरुजी : अमळनेर

एक

परमेश्वर अनंत चिंतनात तन्मय झाला होता. विश्वाच्या विकासाचा तो विचार करित होता. एकाएकी त्याला प्रयोगपतीने जागे केले: “भगवन देवदेव, मला भीती वाटते. प्रयोगाचा आरंभ झाला नाही तोच तो फसणार असे वाटते. प्रथम आशा वाटत होती. ज्यासाठी हा सुंदर भारत देश आपण निर्मिला ते ध्येय नीट रुजेल, चांगले अंकुरेल, दृढ मुळे धरील असे वाटत होते. मला समाधान वाटत होते. सर्व सौंदर्य ह्या देशाच्या निर्मितीत आपण ओतले. ह्याच्या पायापासून डोक्यापर्यंत अनंतता पसरून ठेवली. डोक्याशी गगनाला भेटू पाहणारा हिमधवल नगाधिराज उभा केला व तिन्ही बाजूंना उचंबळणारा, सर्व प्रवाहांना पोटात घेणारा, सर्व प्राणिमात्रांस आश्रय देणारा रत्नाकर पसरून ठेवला. पायांशी व हातांशी समुद्र, डोक्याशी स्थिर असा पर्वत! हात व पाय नाना प्रकारच्या उद्योगात श्रमू देत, धडपडू देत; प्रयोग करू देत. परंतु त्या प्रयोगाचे धोरण निश्चित असू दे. डोक्यात एकच ध्येय असू दे. डोक्यात चंचलता नको. एकाच ध्येयाला भेटण्यासाठी सारे उद्योग असू देत. भारतवासीयांस शिकविण्यासाठी दोन महान वस्तू आपण त्यांच्याजवळ अक्षय ठेवून दिल्या. देवा, हा देश निर्मिताना सारी

कुशलता व सुंदरता आपण ओतली. सर्व प्रकारची हवा येथे खेळती ठेवली. सर्व प्रकारच्या वनस्पती येथे लावून ठेवल्या. अनंत प्रकारची फुले व फळे यांनी या देशाला समृद्ध करून ठेवले. विविध रंगांचे व विविध आकारांचे पशुपक्षी येथे निर्मिले. सकाळी व विशेषतः संध्याकाळी निळ्या निळ्या आकाशात अनंत रंगांचे वैभव आपण दाखवतो. स्वच्छ सूर्यप्रकाश व स्वच्छ चंद्रप्रकाश ह्या भूमीला आपण दिला. धुक्याचा धूसरपणा येथे क्वचितच आपण निर्मितो. येथे ही विविधता व स्वच्छता निर्मिण्यास, देवा, आपला हेतू होता.

देवा, तू मानवप्राणी निर्माण करून दशदिशांत पसरिलास. निरनिराळ्या ठिकाणी याची निरनिराळ्या रीतींनी वाढ झाली. त्या सर्वांना एकत्र पाहण्याची तुझी इच्छा आहे. निरनिराळ्या फुलांचा हार सुंदर दिसतो. त्याप्रमाणे भिन्न भिन्न देशांत भिन्न भिन्न परिस्थितीत वाढलेले मानवप्रवाह थोडेथोडे एकत्र कोठेतरी आणून त्या सर्वांचे मनोहर ऐक्य पाहावे असे, हे देवदेवा! तुझ्या मनात होते, तो प्रयोग ज्या ठिकाणी करावयाचा ते ठिकाण तू अनुपम रीतीने सजवून ठेवलेस. भारताची विविध रंगांनी नटलेली ही भूमी तू आपली रंगभूमी ठरविलीस.

परंतु, देवदेवा, प्रयोग बरा होऊ लागला. बीजाला अंकुर फुटू लागले. कालांतराने ह्या बीजाचा महान वैभवशाली वृक्ष होईल, अशी सुखस्वप्ने मी व माझे सहकारी मनामध्ये खेळवू लागलो. परंतु एकाएकी महान विघ्न येत आहे. ह्या देशात आर्य व नाग यांना एकत्र आणले. येथील नागजातीच्या मानवप्रवाहात जोरदार आर्यजातीचा प्रवाह वरून आणला. प्रथम विरोध झाला. हा प्रवाह त्याला लोटीत होता, तो त्याला. प्रवाह प्रवाहात मिळेना. परंतु विरोधातही आशा दिसत होती. गढूळपणा खाली बसत होता. मोठमोठी माणसे भांडत होती, परंतु मिठ्याही मारीत होती. एकमेकांशी लढत होती, परंतु त्यातूनच प्रेमाची नातीही जडत होती. परंतु, देवा, आज सारी क्षुद्रांची सृष्टी दिसत आहे. महान विभूती अस्तास गेल्या. पामरांचा पसारा झाला. भव्य भावनांचा स्पर्श ज्यांच्या जीवनास होत नाही असे क्षुद्र जीव ह्या भारतात आज दिसत आहेत. ज्याप्रमाणे अनंत आकाशातील उंचावरची स्वच्छ व निर्मळ हवा क्षुद्र पाखरांना मानवत नाही, ती पाखरे घाणीने भरलेली, धुळीने धूसर

झालेली खालची मलिन हवाच पसंत करतात, त्याप्रमाणे ह्या भारतातील मानवांना निःस्वार्थी व उच्च ध्येयवादाची हवा आज मानवेनाशी झाली आहे. ध्येयवादाची ते तर उडवीत आहेत. क्षुद्र भेदभावात मौज मानीत आहेत. आर्य व नागजातीचे तरुण ठायी ठायी एकमेकांचा समूळ उच्छेद करण्यासाठी संघटित होत आहेत. त्यांच्या त्यांच्या जातीतील ऋषीही आज द्वेषधर्माचे पुरस्कर्ते होत आहे. इतरांना पथदर्शन ज्यांनी करावे, ध्येयदर्शन ज्यांनी करावे, तेच रस्खलितमती व ध्येयच्युत झाले आहेत. देवा, पुढे काय होणार? हे द्वेषाचे वणवे एकदा पेटले म्हणजे काय होणार? आपली आशा नष्ट होणार, प्रयोग फसणार! दोन मानवप्रवाह एकत्र नांदवता न आले तर शेकडो प्रवाह पुढे कसे नांदवता येतील?

प्रभो, 'ह्या पवित्र प्रयोगाकडे लक्ष दे' म्हणून तू मला सांगितलेस. मी काळजीपूर्वक आरंभ केला आहे, परंतु मला धीर नाही निघत. मी तुला उठविले. क्षमा कर, देवा, परंतु पुढे कसे करू ते सांग.'"

प्रयोगपतीचे म्हणणे प्रभू शांतपणे ऐकून घेत होता. त्याने त्याला पोटाशी धरले. प्रसन्न दृष्टीने त्याच्याकडे पाहिले. त्याच्या पाठीवरून व डोक्यावरून मंगल हात फिरविला. प्रभूचा स्पर्श होताच प्रयोगपतीचे नैराश्य जणू निरस्त झाले. सूर्य येताच धुके जाते, पाऊस पडताच रखरखीतपणा जातो.

प्रभू म्हणाला, "वत्सा, भिऊ नको. तू प्रयोग सुरू ठेव. ज्या वेळेस प्रयोग फसणार फसणार असे वाटते त्याच वेळेस तो सफल होणार असे समजावे. अत्यंत उन्हाळा होऊ लागताच पावसाळा जवळ आला असे समजावे. अत्यंत हिवाळा होऊ लागला की, उन्हाळा जवळ आहे असे समजावे. अमावास्येचा काळकुट्ट अंधार भरला म्हणजे विजेची चंद्रकोर लवकरच दिसणार असे समजावे. अत्यंत वेदना होऊ लागल्या की, मातेला नवीन सुंदर बाळ मिळणार असे समजावे. अत्यंत विरोधाच्या पोटातून विकास बाहेर पडत असतो."

"खरेच, देवदेवा, लहान मुलांना नवीन चिमणे दात येत असतात त्या वेळेस त्याला ताप येतो, त्याला वांत्या होतात. अननुभवी माता घाबरते, परंतु घरातील अनुभवी वृद्ध आजीबाई सांगते, "घाबरू नकोस, सूनबाई, त्याला दात येत आहेत.' मुलाचा विकास व्हायचा असतो. त्या विकासाच्या आधी त्या वेदना

होतात. काळेकभिन्न मेघ आले की त्यातूनच स्वच्छ अशा रजतधारा जगाला मिळणार यात संशय नाही. त्या काळेपणातून जगाला जीवन मिळते.”

“होय समजलास तू आता. तुला नाग व आर्य यांच्यात द्वेषाचे वणवे पेटणार असे दिसत आहे. परंतु हे द्वेष जातील. पोटातील विष बाहेर पडलेले बरे. होऊ दे एकदा द्वेषाची वांती! परंतु ह्या द्वेषाच्या प्रदर्शनाबरोबर परस्पर प्रेमाचे संबंध उत्पन्न व्हावेत म्हणून बहुजनसमाजाला तहान लागली आहे. सामान्य आर्य जनता व सामान्य नाग जनता गुण्यागोविंदाने नांदत आहे. परंतु सामान्य जनता एकरूप झाल्याशिवाय राहणार नाही. सामान्य जनतेच्या या आशाआकांक्षातून महान तेज उत्पन्न होईल, महान शक्ती उत्पन्न होईल. द्वेषाची शक्ती फार नसते. अनंत अंधाराला एक प्रकाशकिरण येतो व मुकेपणाने दूर करतो. अनंत द्वेषाला निर्मळ प्रेमसूर्याचा एक प्रभावी किरण येईल व नष्ट करील. घाबरू नकोस तू. ज्या वेळेस अत्यंत निराशा वाटेल त्याच वेळेस श्रद्धेने आशा राख, आपल्या थोर हेतूंबद्दलची जी श्रद्धा, तिची अशा वेळेसच फार जरूरी असते. विरोधाच्या वेळी, तीव्र विरोधाच्या वेळीही जो आपल्या मंगलमय प्रयोगातच गढून राहतो व क्षण नि क्षण त्याला देतो, तोच खरा श्रद्धावान. ध्येय जितके मोठे तितका पथ लांबचा व बिकट.

मी पुन्हा चिंतनात बुडी मारतो. प्रयोगाची ही पहिली अवस्था यशस्वी झाली की मला हाक मार. यश येईलच येईल. माझ्या दृष्टीला यश दिसत आहे. पहिलीच पायरी चढणे कठीण, पहिलेच पाऊल टाकणे कठीण! एकदा मूल दोन पावले चालू लागले की समजावे पुढे हे शकडो कोस सहज चालून जाईल! हिमालय चढून आकाशाला हात लावील! समजले ना? मारू चिंतनसिंधूत बुडी?” प्रभूने प्रेमाने विचारले.

“मारा, देवा, चिंतनात रमून जा. मी करतो हा महान प्रयोग आता नाही एवढ्यातेवढ्याने घाबरणार. आर्य व नाग जात यांचा मधुर संगम झाला, यांचे मधुर मिलन झाले की उठवीन हळूच तुला. बीजाला फुटलेले पहिले सुंदर अंकुर, प्रयोगाला आलेले पहिले थोडे यश तुला दाखवून तुझे नवे आशीर्वाद घेऊन मग

आणखी पुढे प्रयोग करू, एक दिवस असा मग येईल की, ह्या भव्य भारतभूमीत, सागराच्या सान्निध्यात, हिमालयाच्या छायेखाली, विविध प्रकारच्या वृक्ष-वनस्पतींच्या जवळ, स्वच्छ आकाशातील सुंदर प्रकाशात संस्कृतीतील मानव प्रेमाने एकत्र नांदत आहेत!” प्रयोगपती अमर आशेने म्हणाला.

***

दोन

वृद्ध सुश्रुता एकटीच घरात बसली होती. ती संचित होती. तिच्या मुद्रेवर अपरंपार मानसिक यातना भोगल्याची चिन्हे दिसत होती. मनुष्याची मुद्रा म्हणजे त्याचा जीवनग्रंथ. जीवनाच्या अनेक अनुभवाच्या रेषा तेथे उमटलेल्या असतात. काही रेषा अस्पष्ट असतात, काही खोल व स्पष्ट असतात. डोळे म्हणजे तर जीवनातील अनुभवाचे भरलेले डोह.

“सुश्रुताआजी, तुम्ही आज हसत का नाही? आमच्याकडे आल्यात का नाही? आज आम्ही नदीवर गेलो होतो. तेथे मारामारी झाली. तुम्हाला कळले का?” शेजारच्या कार्तिकाने विचारले.

“कार्तिक, कोणाची झाली मारामारी? तुला नाही ना लागले? ह्या लहान लहान मारामान्यांतून पुढे भयंकर युद्धे होतात. ठिणग्यांतून वणवे पेटतात.” ती म्हणाली.

“त्या पूर्वीच्या युद्धाच्या तुम्ही गोष्टी सांगू लागल्यात म्हणजे आम्हाला वाईट वाटते. एखादे वेळेस मला चेवही येतो. वीर व्हावे असे मला वाटते. वत्सलेच्या आजोबांची ती तलवार तुम्ही मला द्याल? वत्सलेच्या वडिलांचे ते धनुष्य मला

द्याल? वणव्यात ना ते सापडून मेले?” कार्तिकाने पुन्हा आठवण करून दिली.

“होय, कार्तिक, माझा तो गुणांचा बाळ, तो एकुलता एक माझा मुलगा, वणव्यातून नागांची मुले वाचवता वाचवता जळून मेला. नागांच्या एका लहानशा वसाहतीस काही आर्यांनी आग लाविली. वत्सलेचा पिता, तो माझा बाळ रानात शिकारीस गेला होता. तो परत येत होता. त्याने आक्रोश ऐकला. त्या ज्वाला पाहिल्या. तो धावत गेला. त्याने आगीत उडी घेतली. एका मातेची मुले घरात होती. ती मुले आतून ओरडत होती. माता बाहेरून किंकाळ्या फोडीत होती. आपली मुले आपल्या डोळ्यासमोर आगीत जळून जाणार ह्या विचाराने ती मूर्च्छित झाली. परंतु माझा बाळ शिरला त्या आगीत. अंगावरच्या वस्त्रात तिची दोन मुले गुंडाळून तो बाहेर आला. आपल्या बाहुत त्याने ती घेतली. त्या मातेजवळ ती दोन मुले त्याने ठेविली. रत्नाकर घरी आला, परंतु आगीत भाजून आला होता. उपचार केला; परंतु तो मरण पावला. मी पुत्रहीन झाले. परंतु दुसऱ्या मातेच्या जीवनात त्याने आनंद ओतला. तो खरा मातृपूजक जो दुसऱ्या मातांचीही पूजा करतो, तो खरा धर्मपूजक जो दुसऱ्या धर्माबद्दलही आदर दर्शवितो. वत्सलेचा पिता नागांची निंदा करित नसे. नागपूजेच्या वेळी तोही त्यांच्या उत्सव-समारंभास जाई. आर्यजातीय लोक त्याचा तिरस्कार करित, त्याला नावे ठेवीत. परंतु तो शांत राही. गुणी होता माझा बाळ. “सुश्रुतेच्या डोळ्यांतून पाणी आले.”

“तुम्ही वत्सलेच्या आईस का जाऊ दिले? जशा तुम्ही राहिल्यात तशा त्या राहिल्या असत्या. आई नाही म्हणून वत्सला एकदा आमच्याकडे रडली होती.” कार्तिक म्हणाला.

“माझे पती कुरुक्षेत्रावर पडले. ते लढाईला गेले तेव्हा माझ्या पोटात बाळ वाढत होता. जाताना ते म्हणाले, ‘मी मेलो तरी सती जाऊ नकोस. बाळ होईल त्याला वाढव. त्याच्या सेवेत माझीच सेवा करशील. कुळाचा तंतू तोडू नकोस. परंपरा चालली पाहिजे. अशानेच पितृऋण फिटते.’ मी म्हटले, ‘असे अशुभ नका बोलू, विजयी होऊन तुम्ही याल.’ ते लढाईला गेले. परंतु पुन्हा त्यांची भेट झाली नाही. समरांगणावर ते पडले. त्यांची आज्ञा मी पाळली. बाळ वाढवला. कसा दिसे सुंदर! त्याचे नाव रत्नाकर ठेवले होते. तळहातावरील फोडाप्रमाणे त्याला मी वाढविले. डोळ्यातील बुबूळाप्रमाणे त्याला मी जपले. एकदा या अंगणात त्याला निजविले होते. मी घरात